

VZTAH SE STRANAMI A SVĚDKY (PORADENSTVÍ A SOUDNÍ VÝSLECHY): PSYCHOLOGICKÁ A PEDAGOGICKÁ PÉČE*

Gianfrancesco ZuanaZZi

Soudní řízení je zcela zaměřeno ke svému cíli, tedy k tomu, aby osvítilo pravdu a sloužilo pravdě. Všichni ti, kteří se účastní procesu, se musejí bez výjimky nechat nasměrovat k jedinému cíli: *pro rei veritate*¹ [k pravdě věci]. Nicméně abychom zůstali ve spojení s realitou lidské přirozenosti, od osoby se může pouze očekávat, že je upřímná; to znamená, že vypovídá o tom, co považuje za pravdivé.

1. Výpověď svědků

Svědék, jak všichni víme, je osobou, která vypovídá o osobách, skutečnostech a okolnostech, o nichž má vědomí. Ideální svědek, kterého by si dnes přál soudce potkat, je ten, kdo přesně vnímal skutečnost, uchoval o ní neporušenou vzpomínku, je schopen vyvolat v paměti přesně to, co se stalo v minulosti, sdělit to jasně v patřičném jazykovém projevu bez opomenutí a pozměnění. Ale takový svědek neexistuje. I pokud má někdo záměr říci pravdu a netrpí psychickými poruchami, vždy má co do činění s fyziologií paměti, se svými osobnostními rysy, s citovým vědomím a nevědomými pobídkami, takže do svědectví zasahují různé vlivy, které zabraňují přesnému a úplnému vzpomenutí si a vypovídání podle požadavků spravedlnosti.

O vybavování si v paměti

Paměť², chápaná v širším smyslu, je schop-

nost uchovat obsah zkušeností po čase, ve kterém byly prožity, a vyvolat si je potom ve formě představ. Na počátku procesu uchování v paměti (zapamatování si) je vnímání nějaké události. Je to čin vlastně ryze osobní. Dvě osoby nikdy nevidí stejnou skutečnost ze stejného hlediska a stejným způsobem. Velmi často vnímáme věci tak, jak bychom chtěli, aby byly, ne tak, jak ve skutečnosti jsou. A nechybí ani iluze podporované citovými reakcemi.

Uchování vzpomínek závisí na mnoha faktorech: na pozornosti, na zájmu, na hodnotě, kterou pro nás má daný předmět, na určitých fyziologických podmínkách a prostředí, na opakování zkušenosti. Nakonec se vzpomínka fixuje úměrně dle

- životnosti (velké nebo výjimečné události nebo události, které obsahují silné emoce)
- vztahu k tendencím a zájmům (profesionálním, vědeckým, náboženským)
- vztahu ke starostem, náklonnostem (citům), které mohou učinit důležitými události malého významu nebo naopak učinit nás lhostejnými k faktům objektivně podstatným.

Vzpomínky nejsou věci a paměť není jednoduchým přijímačem nebo schránkou. Když je vzpomínka zachycena, zůstane zachována, nebo přestane existovat více méně zakrátko podle toho, jak je pro nás žádoucí a zajíma-

vá: to je jev zapomínání (neplést si jej s poruchou nebo ztrátou paměti – amnézií). Při nejmenším jedna třetina paměťových stop se rozpustí několik málo hodin po zachycení; následně se ztrácení stává pomalejším podle křivky, která ukazuje počáteční propadání se, aby potom přijala lineární průběh, odkud plyne rozdíl mezi krátkodobou a dlouhodobou pamětí. Stopy, které nejsou ihned zapomenuty, zůstávají nadlouho (a někdy navždy), ale s průběhem času se stávají hůře znovu spontánně vyvolatelnými. Zapomínání je postupné, to znamená, že se snáze znovu vyvolávají nedávné vzpomínky, než ty, které patří do dávné minulosti. Naopak u často opět vyvolaných vzpomínek je zapamatování zpětné (zpětně působící), to znamená, že jsou lépe znovu vyvolávány starší vzpomínky. Je všeobecně známo, že vzpomínky, které se zformovaly v mladém věku, jsou trvanlivější a snadněji vyvolatelné, než vzpomínky zachycené ve věku pokročilejším.

Obvykle dáváme vzpomínce z důvodu hospodárnosti formu schématu: to, co je zkrácené, zjednodušené, zbavené všeho nadbytečného, je fakticky lépe užíváno; ale je to také ochuzené. Vzpomínka je schopna se objevit a zmizet, následovat nás v našich proměnách, připojit se k novým vylíčením a zkušenostem, být vyvolána celkově, nebo částečně. Někdy se vrací ve formě následných podob, takže se dospěje k tomu, že jsou zafixována následná vyvolání a ne počáteční vzpomínka. Zapomínání je usnadněno přítomností jiných činností nebo křížením s jinými paměťovými obsahy (z toho ochranná činnost spánku pro uchování vzpomínek).

Vzpomínka je vyvolána, rozpoznána, uložena, srovnána a spojena s ostatními dle okolností. Obecně se rozlišuje vyvolání spontán-

ní od vyvolání podníceného (ale mezi oběma nejsou přesné hranice). Někdy se vzpomínka, o které jsme nevěděli, že ji máme, může nečekaně objevit a za jiných okolností se nám nedaří vyvolat vzpomínku, o které přeci víme, že ji máme, protože byla vyvolána při jiné příležitosti.

Poznávání vyvolaných představ, skutečností, které patří do minulosti, je velmi důležité. Zahrnuje to umístění do prostoru a do času, aby se vzpomínka neomezila (nezúžila) na pouhou reminiscenci (ohlas) anebo ještě hůře, aby se nesmíchala s výplody fantazie. Obvykle se konstatuje tendence k nadhodnocování dlouhých časových období (zvláště těch nad sedm let) a k podceňování krátkých období. Zkušenost s časem – zakoušení času – je odlišné u starých osob ve srovnání s mladými. Různé události z minulosti jsou snadněji uspořádány do časového pořadí, které odpovídá skutečnosti, pokud existují určité vztahové body (např. narození dítěte, změna bydliště).

Vyvolání jedné vzpomínky může vést k vyvolání jiné, jež je spojena s první myšlenkou prostorovým nebo časovým sousedstvím, nebo podobností či kontrastem. S takto vytvořenými automatismy se spojuje zvyk, jehož silou jsme vedeni k doplňování vnímání vnější skutečnosti, takže vnímání se uskutečňuje více na základě přecházejících zkušeností než podle účinného poznání určitých situací. Stačí málo základních prvků nějaké skutečnosti, na kterou jsme zvyklí, aby se nám skutečnost objevila v celé své úplnosti; naopak nepodstatné detaily obrazce poznávání probíhají nepovšimnuty (např. změna chování nějakého subjektu je zaznamenána snadněji osobami, které stojí vně rodinného prostředí, než příbuznými, kteří s ním společně žijí).

Opětovné vyvolání vzpomínek může být narušováno objevením se amnézie – neschopnosti vyvolávat vzpomínky mimo běžné proměny zapříčiněné zapomínáním. Jsou to anomální jevy, ale ne vždy patologické. Všeobecnou zkušeností je přítomnost zapomnělosti dané emocemi, ke které bývá také vztahován jev nevědomého odstranění vzpomínek, které jsou nepříjemné, nebo jsou zdrojem úzkosti. Mluvíme o paramnézii, když je ve hře ne tolik rozsah paměti jako spíše její kvalitativní porucha. Do tohoto okruhu patří jev *déjà vu*³, při kterém je zcela nové vnímání patologicky interpretováno jako opakované vnímání již v minulosti zakoušeného. Také touhy, obavy nebo jiné citové stavy jsou schopné způsobit hluboké změny v našem paměťovém materiálu.

Svědectví

Ačkoliv svědectví závisí na paměti a odpovídá zákonům, které řídí formaci, vývoj a vyvolávání vzpomínek, tak se svědectví neomezuje na psychologii a fenomenologii vzpomínek, ale je to výsledek vypracování nějaké představy o minulosti. Kromě toho při svědčení zasahují často citové reakce a další okolnosti, které narušují proces vyvolávání vzpomínek. Z toho plyne řada omylů – způsobených snad dobrou vírou – které dávají vzniknout upřímným, ale nepravdivým svědectvím.⁴ Nicméně pokud zkoumáme dostatečně početnou skupinu svědků, stává se, že jakkoliv jednotlivá svědectví nebyla zcela spolehlivá, každá z objektivních okolností je sdělována (je o ní referováno) vícekrát různými osobami, takže ze syntézy výpovědí se může zrodit úplná rekonstrukce skutečnosti (faktů).

Svědectví bezpochyby méně závisí na vzpo-

mínce než na osobnosti subjektu, který vypovídá. Vždy když se znovu vyvolává vzpomínka, přivolává se s různou zaujatostí a s různými zájmy, zvláště když se jedná o události, které zajímají svědka jako první osobu. Tak i vztahy se zúčastněnými stranami vedou svědka ke zdůraznění, nebo k oslabení faktů: jsou to případy, ve kterých vstupuje do hry mateřská láska, rodinná solidarita, přátelství, nebo nevraživost a nenávisť vůči jedné ze stran. Nepřiznané sympatie nebo antipatie vedou výpověď určitým směrem, aniž by si toho byl svědek vědom. Zvláštní pozornost si potom zaslouží stav úzkosti mnohých subjektů a strach z možného zkompromitování se. Někdy pro vznik omylů stačí stav únavy nebo jiné obtíže. Častá je tendence zasahovat jako strana nebo jako soudce, protože každý svědek je více či méně veden k tomu, aby hájil svou vlastní tezi, aby neopomenul přesvědčení toho, kdo mu naslouchá, aby udělal ze svědectví námět (důvod) pro nevědomou přimluvu. Neméně nebezpečná je tendence drammatizovat vyprávění, zvláště když se osoba „rozohňuje“ a chlubí se při vyprávění.

Přirozeně velmi záleží na typu svědka: úzkostliví a pečliví budou více chráněni před spácháním omylů; zato ti, kteří mají mnoho důvěry sami v sebe, jsou impulzivní, s velkou představivostí nebo ješitní, jsou zvláště náchylní přizpůsobit pravděpodobnému ke škodě pravdivého.

Často se svědectví zakládá nikoliv na vzpomínce, ale na pravděpodobném úsudku, že fakt nastal jistým způsobem. Odtud tendence opomenout neobvyklé a nahodilé, aby se svědčilo ve smyslu pravděpodobného. A pak častý zvyk provádět indukci: postavit obecný celek na nějakém konkrétním údaji. Uplynulý čas způsobuje nejen ochuzení dané

opomenutími a mezerami, a také obohacení kvůli přídávům a náhražkám: pravda, která se ztratila, může být v dobré víře nahrazena nepravdou. Vzpomínka, která byla znovu vyvolána, je vždy vystavena riziku, že bude obohacena nebo ochuzena nějakým připojením nebo odnětím. Proto je každé opakování svědectví určitou rekonstrukcí, a druhá nebo třetí výpověď je často širší či přesvědčivější, ale ne přesnější než ta první.

Pak se nesmí podceňovat druhotná změna vzpomínek, za kterou může čtení jiných výpovědí nebo rozhovorů mezi svědky ve vztahu k faktům, o kterých se podává svědectví. Někdy se uskutečňuje spolupráce při vypracování svědectví, takže mohou být různé dokonale se shodující výpovědi o zcela falešných okolnostech. A nechybí sugesce, která plodí přesvědčení pomýlené tak, že bylo viděno něco, co ve skutečnosti bylo slyšeno od jiných.

Svědectví také závisí na způsobu, jakým je svědek schopen popsat objektivním a jasným způsobem vlastní zkušenost, aby ji soudce pochopil správným způsobem. Nepatřičné použití výrazů je zdrojem pomýlení, nepochopitelnosti a nevědomých omylů. Vůle říci pravdu a vyjadřovací schopnosti nejsou vždy v souladu.

Pravda a lež

Jsou osoby, které během procesu říkají nepravdu, přestože chtějí být upřímné, ale jsou také lidé, kteří tvrdí nepravdu a vědí o falešnosti vlastních tvrzení a postojů.⁵

Podle mínění a obecné mluvy říká pravdu ten, kdo říká, jak se věci mají ve skutečnosti, zatímco říká nepravdu ten, kdo říká věci, jak se ve skutečnosti nemají. Nicméně ne vždy ten, kdo říká nepravdu, je lhářem a ani ten,

kdo říká pravdu, je upřímný. Nelze ten, kdo potvrzuje lež s úmyslem neoklamat, ale ten, kdo říká pravdu s úmyslem oklamat.

Může se totiž říci nepravda bezděčně, ačkoliv věříme, že říkáme pravdu a naopak se může říci pravda, přestože lžeme. Lež se ani tolik nestaví proti pravdě, jako spíše proti upřímnosti. Lže se, když se vědomě tvrdí nepravdivé s vůlí oklamat, zatímco nepravdy, když se upřímně říká nepravda, jsou omyly, ne lži. Lež znamená tvrzení učiněné záměrně a opačně vůči tomu, co se považuje za pravdivé.⁶

Lež je snadno použitelným nástrojem, na dosah všem, nejobecnějším prostředkem, abychom čelili sociálním požadavkům a konvencím. Může se lhát tolika způsoby: slovem, gestem, výrazem obličejů. Je tolik cílů, kterým se lež propůjčuje: dosažení něčeho prospěšného, vyhnutí se nesnázi, ospravedlnění viny nebo vzdálení podezření, zvýšení vlastních zásluh nebo ukrytí nedostatků. Každý z nás v patřičném čase a místě říká svou lež. Lžeme dokonce sami sobě, když se snažíme ospravedlnit to, co jsme vykonali, s pomocí východisek z nouze, kompromisů se svědomím. A jestliže nelžeme, určitě skrýváme něco z nás nebo se „vylepšujeme“, když představujeme světu spíše naši osobnost než naši osobu.

Můžeme se pokusit o typologii lži. Velmi často se vyskytuje lež ze soucitu, řečená za účelem dobra, a právě proto, že je obrácená v prospěch jiných osob a ne v prospěch toho, kdo ji říká, lehko nachází ospravedlnění. Rovněž časté a stejně ospravedlňované jsou lži řečené kvůli konvencím nebo společenským okolnostem: pokrytectví, eufemismy, pochlebování.

Soudní výslechy nejvíce zajímají prospěchářské lži. Z nich nejdůležitější je zámlka

(*restrictio mentalis*), omezení učiněné v nitru k tomu, co se prohlašuje, slibuje nebo přísahá. Při odpovídání na otázky při výslechu se zámlka vykoná tak, že se věta sestaví takovým způsobem, že se jí dá porozumět více než jedním způsobem. Obezřetné opatření odlišné od zámlky je opomenutí, ve kterém se neuskutečňuje slovní dovednost (vyumělkovanost), ale prostě se mlčí ve všem nebo částečně o tom, co se ví, takže se může zdát, že se jedná o banální zapomenutí. Dalšími výmluvami jsou dvojaké nebo vyhýbavé odpovědi nebo zdráhavost (náznakovost, pomlka), všechno prostředky užívané z nouze, aby se neřekla pravda a vyhnulo se zároveň vině spojené se lží. Je pravda, že v nejvyšší míře závazek říci pravdu neobsahuje nutně povinnost říci celou pravdu komukoliv, a mohou se tajit některé skutečnosti nebo části pravdy tomu, kdo nemá právo, aby je poznal, ale když pravý smysl slov nemůže být zjištěn žádným způsobem, tak zámlka a jiné prospěchářské lži jsou postaveny na roveň lži.

Ještě připomínám lži řečené ze strachu, z donucení, kvůli vyhnutí se odpovědnosti atd. Ty musejí být připočítány spíše tomu, kdo vyslychá, než samotnému vyslychanému.

Konečně jsou zmiňovány dvě nejvážnější formy: lež kvůli vlastnímu prospěchu a zvrácená lež. Tou první, která obsahuje také výmysl (smyšlenku) a mystifikaci, se popírá, s vůlí oklamat, že nějaký fakt se stal nebo se tvrdí skutečnost neexistujícího faktu. Druhá obsahuje pomluvu a falešné obvinění: byly řečeny stranami ve při z pomsty, zloby nebo prostě, aby byla „shozena“ opačná strana, nebo kvůli zalíbení se jedné ze stran.

Často je lež doprovázena činy, gesty, zvláštěními mimickými výrazy, které zvyšují je-

jí účinnost. Je zde tedy také simulace častá v jisté míře v životě všech a někdy umocněná společenskými konvencemi (například když tvář nese výraz smutku kvůli zprávě o neštěstí postihující nějakou osobu, které nás však nechává zcela lhostejnými). Zvláštního významu v soudnictví, ale nejen v něm, nabývá simulace nemoci, která kontrastuje s opačným jevem přetvářky.

Nechybí a dokonce jsou častá úsilí o zjištění pravdivosti nějakého svědectví nebo pro odhalení jeho falešnosti.⁷ Opomímám tzv. vědecké metody (detektor lži, hypnóza nebo test), protože nejsou použitelné v kanonickém prostředí a ostatně jsou všechny dle mého soudu riskantní. Zastavme se u znamení, kterou jsou nejsnadněji prokazatelná.

U individuí, která nejsou zvyklá lhát, může lež obnášet jistou emoci. Protože musí činit násilí vlastnímu morálnímu smyslu (přesvědčení), taková emoce může být čitelná na jejich tváři a jejich slovním vyjadřování i nonverbálním chování. Zde je určitý seznam, samozřejmě bez nároku na úplnost: nesouvislost mezi mluvou a mimicko-gestickým vyjadřováním, váhání, rychlost, zábrana v mluvení, hledání přiměřených slov, chvění hlasu, změna jeho zabarvení, jiný výraz pohledu, nevýraznost příběhu, který je vypravován monotónním hlasem, jako by šlo o látku naučnou nazpaměť.

Naopak jedinci, kteří nemají mravní zábrany, těžko nechávají zřetelnou nějakou známku nesnáze: mluví jistě, neztrácejí se ve vyprávění, ani se nepletou, upírají na soudce vyzývavý pohled, neupadají do protiřečení si a zdá se, že téměř předvídají eventuelní námitky. Co je může prozradit, pokud vůbec, je přeci jen přehnaná smělost, naléhání na některá tvrzení (subjekt chce přesvědčit za kaž-

dou cenu), dále fakt, že do jejich vyprávění vše zapadá příliš dokonale; jistá ukvapenost. Jenom rozpor s fakty a jejich vlastní protiřečení (když zapomínají to, co před tím tvrdili), jsou schopny je usvědčit ze lži.

Konfrontace prohlášení a svědectví se zjištěnými historickými fakty je vždy nezbytná pro soudce, aby dosáhl morální jistoty o vlastním úsudku. Je tudíž potřeba hledat v činech důkazy potvrzené fakty, přistoupit potom ke kritice každého z takových důkazů a srovnat je (konfrontovat) s jinými.

Patologie lži (vanitá)

Mezi patologickým pozměňováním pravdy zaujímá důležité místo mýtománie neboli bájevá lhavost (*pseudologia fantastica*). Abnormální rys, který jí napomáhá, je označen Shneiderem jako potřeba uplatnit se. Vskutku se jedná o patologii marnosti. Pseudologové, aniž by někdy úplně ztratili kontakt se skutečností a se svou identitou, nejen vyprávějí obrovské množství povídaček a vypracovávají autobiografické romance bezuzdné fantazie s obsahem co nejvíce megalomanským, ale ztotožňují se s rolemi odpovídajícími jejich tvrzením a daří se jim zatáhnout do podvodu ostatní, a to i po dlouhou dobu. Tento prvek aktivní účasti je odlišuje od oněch subjektů, které se uzavírají do světa fantazie, jež sní s otevřenými očima o domnělých podnicích, romantických situacích atd., které ale nejsou sdělovány jiným.⁸ Můžeme říci, že mýtománie je neodolatelným impulzem ke lhaní (odtud přípona mánie), je to lež ne pro nějaký utilitaristický cíl, cíl egoistický nebo altruistický, nýbrž kvůli potěšení, které lhaní samo o sobě přináší. Když je takový člověk předvolán, aby svědčil, vypráví své fantazie, aniž by si dělal přílišnou starost, zda údajné skutečnosti při-

těžují, nebo napomáhají jedné ze stran; hledí jen na potěšení, které mu poskytuje vyprávění, a pouze se stará, aby měl pozornost posluchačů. Vedle těchto prostých mýtomanů jsou mýtomani zvrácení, kteří jsou ovládáni zlomyslností a obviňují z žárlivosti, nenávisti nebo kvůli hře, kvůli potěšení, že působí zlo.

Podobná mýtománii, ale bez jasných hranic s normalitou, je megalomanie, která je také dcerou ješitnosti. Megaloman se snaží vyvýšit sám sebe, zdůraznit důležitost účasti, kterou měl na mimořádné události, odvahy, kterou prokázal, schopnost, o níž dal důkaz. Mýtoman naopak přehání fakta, činí je co nejvíce zajímavými, aby v tom, kdo ho poslouchá, vyvolal zájem o jeho osobu, nezáleží na tom, zda je to obdiv nebo soucit, jen když je mu dána příležitost, aby byl „na scéně“.

Ať už megaloman nebo mýtoman, oba jsou nebezpečnými svědky, protože mnohokrát kvůli stopě, kterou dají a kvůli hlubokému přesvědčení, které projeví při vyprávění, mohou přivést na sceně správný průběh spravedlnosti. Megaloman zvyklý zveličovat každou věc, ač se ho dotýká jen okrajově, nemůže popřít sám sebe ani tehdy, když se mluví o věcech, které jsou zcela vně jeho osoby. Je vždy v zajetí své důležitosti, nechápe, že nějaký podstatný fakt se mohl stát bez jeho zásahu; působí tak, aby se věřilo, že byl přítomen určité události a snad do ní i zasáhl, ačkoliv jí ve skutečnosti přítomen nebyl. Bude vydávat svědectví překypující podrobnostmi, jež budou obsahovat něco mimořádného a podivuhodného. Mýtoman trápený dychtivostí po románu a dramatu, přitahovaný poutem fantastičnosti kvůli sugesci skutečnosti, kvůli které je předvolán, vynalézá epizody, vytváří situace a události zcela falešné a dává jim velmi přitažlivou vnější podobu plnou důvti-

pu, jež dává předloženému všechny nuance opravdu prožité scény.⁹

2. Prohlášení stran

Všechno, co již bylo řečeno při pojednání o svědectví – o psychologii vzpomínání a vypořádání, o poruchách rozsahu a věrnosti paměti, o upřímnosti, platí v určité míře také pro prohlášení stran, které na rozdíl od svědků mají přímý zájem na soudním řízení. Je zjevné, že strany „ženou vodu na vlastní mlýn“, dávají do popředí to, co působí v jejich prospěch, a snaží se zakrýt nebo minimalizovat to, co by mohlo být nepříznivé pro jejich teze; obě strany zaujímají útočné i obranné postoje se vzájemným obviňováním. Často nejsou ani tak měněna fakta, jako spíše sled událostí. Rovněž je nutné ukázat některé jevy spojené s vlastní zkušeností, kterou každá ze stran soudního řízení, aktér či společník, vykonává během výslechu.

Obranné mechanismy a míry jistoty

Být vyslýchán s sebou přináší potřebu chránit úctu, kterou vůči sobě každý má a bránit vlastní obraz. Zvláště osoby, které mají mnoho sebelásky, nejen zapomínají to, co je nepříjemné pro jejich „já“, ale také proměňují ve vlastní prospěch to, co ony nebo jiní řekli či udělali. Položené otázky mohou opravdu vyvolat trapné vzpomínky, znovu probudit již uklidněné konflikty, znovu vzbudit nevyznaná přání, znovu uvést na přetřes volby vykonané v minulosti. Na tato ohrožení vnitřního světa hledá subjekt podvědomě ochranu a zapojuje obranné mechanismy. Ale otázky směřují také k poznání toho, jak proběhly určité události, které charakterizovaly manželskou volbu a uskutečnění manželského života. Každá ze stran se proto pokouší – a tentokrát

vědomě – nejen podpořit vlastní záležitost – neřící věci, které jí mohou škodit, zdůraznit nejpříznivější aspekty – ale zároveň se přičiňuje, aby se chránila od vnějších hrozeb a aby nějakým způsobem ovlivnila osobu soudce vhodnou mírou jistoty. Nevědomé obranné mechanismy a vědomá opatření jistoty mohou pokazit průběh výslechu a odvádět od správného úsudku soudu.

Dynamická psychologie popsala dvacítku chování, označovaných za obranné mechanismy, jestliže vznikají nevědomě, a zajišťování si jistoty, když jsou uskutečňovány dobrovolně.¹⁰

Mezi obrannými mechanismy připomínám vytěsnění, kterým se odkazují do nevědomí představy, události minulosti, myšlenky, touhy, které jsou nepřijatelné, nepohodlné, nečekané, aby se tak dal prostor výběrové ztrátě paměti (selektivní amnézii). Když je vytěsnění dobrovolné a vědomé, používá se termín represe (potlačení). Dalším velmi častým mechanismem v denní existenci normálních jedinců a určitě ne řídkým v soudních prohlášeních je racionalizace, která spočívá v tom, že se vynaleznou přijatelné důvody pro ospravedlnění vlastních činů, selhání, jakékoliv nepříjemné skutečnosti, které se těžko přijímají. Odmítnutím se odmítá připustit nepříjemné situace, nežádoucí vnější zkušenost nebo uznání významu (např. odmítnutí rodiče, který nepřipouští toxikomanii svého dítěte). Představy nebo situace mohou být eventuálně připuštěny pouze v negativní formě (typická je nevyžádaná omluva). Introjekce spočívá v přijetí vlastností považovaných u druhé osoby za pozitivní, může dospět ke ztotožnění se s ní. Tento mechanismus je v základě empatií, tedy schopností vžít se do situace druhého a tušit jeho city. Empatii ne-

ní možné plést se sympatií, jež je schopností opřevzat city druhého, to je „cítit s druhým“. Empatická schopnost je užitečná v lidských vztazích pouze, když nezpůsobí hluboké ztotožnění se, takové, že se ztrácí vlastní totožnost v prospěch druhého (empatické zapletení se). Snad je nadbytečné dodávat, že sympatie a empatie či antipatie musejí být soudci během procesu zcela cizí. Opačným mechanismem k introjekci je projekce, při které se odvrhují vlastní negativní vlastnosti, vlastní viny, neúspěchy připisované někomu jinému, anebo se má za to, že ostatní jsou stejní jako my, mají stejné chování, emoce, city a hodnoty. Izolace se může uskutečňovat buď nevědomě, nebo s plnou uvědomělostí; jedná se o oddělení od předmětu, od citové zátěže tak, že se na ně nahlíží jen abstraktně a ne jako na skutečnost. Tímto způsobem se může osoba vyhnout uznání vlastní odpovědnosti vůči svým hnutím či touhám. Dostaneme stejný výsledek, pokud se jedná o choulostivé věci (např. sexuální povahy), když se překypuje technickými termíny, psychologickými nebo psychoanalytickými, aby se skryly vlastní obtíže. Regrese je návratem k chováním, která již byla překonána v osobním rozvoji. Je to příklad dospělého, který přijímá postoje a praktikuje chování z období dospívání. Může se to projevit ve stavech frustrace, úzkosti, dezorganizace a omezenou schopností zvládat vlastní těžkosti. Podle konkrétních jednotlivců a okolností zahrnuje regrese požadavky pozornosti a uznání, závislosti; také může být použita k hrozbám, vydírání a ke kontrolování jiných osob. Sublimace dovoluje, aby se psychická energie zaměřila k cílům, které – na rozdíl od těch původních – jsou společensky přijatelné. Narušené subjekty vykonávají obranné mechanismy rigidním

způsobem a nepřijímají to, že by uznali jeho existenci ve vlastním způsobu konání; v těch, kteří naopak zachovávají dobrý vztah s realitou, jsou mechanismy jednoduchými prostředky přizpůsobení se, a je snadné jim ukázat, že je používají.

Mezi opatřeními jistoty jsou tři, která mají co do činění s výsledkem: únik, svedení, agrese. Při úniku směřuje subjekt k úniku od tématu otázky, udává jen detaily malého významu, snaží se, aby se nezkompromitoval. Chování je podobné jako při zámlece; v tomto případě ale subjekt nezamýšlí zastříť fakt, ale zamýšlí chránit sebe sama před domnělou dotěrností soudce, kterou registruje jako nebezpečnou. Při svedení se vyslýchaný snaží obejít různými způsoby vyslychajícího, lichotí mu poklonami, komplimenty a zdvořilostmi (podává zeširoka svědectví o své katolické víře, chválí soud). Někdy je to vyslychající, kdo podněcuje svedení tím, že projeví nějaký svůj vlastní narcistický postoj. Agrese, ne chápaná ve smyslu fyzického násilí, se uskutečňuje různými způsoby: zvednutím tónu hlasu, gesty hněvu, kritizováním postupu soudce nebo soudu ironickými výrazy, podlémy nebo málo uctivými postoji. Všechna opatření jistoty jsou také pokusy o obranu a o provokaci. Soudce je musí umět zachytit – s trpělivostí, pevností, nebo s lhostejností, podle okolností – aniž by se do nich zapletl. Je jasné, že výsledek nepovede k pozitivním výsledkům, jestliže vyslychající hovoří emotivně a podobností svého chování přistoupí na hru vyslychaného. V podobných příležitostech je nutné, aby soudní pracovník neprožíval přísně svou úlohu, ale aby dokázal užít rozumnou nenucenost.

3. Výslech

V obecném chápání spočívá výslech¹¹ ve sledu na někoho směřovaných otázek, které mají získat informace nebo vysvětlení o určitých faktech.

Aspekty a způsoby výslechu se mění podle cílů a okruhů, ve kterých se vykonává. V sídle soudu probíhá výslech svědků a stran jednání, aby se zjistilo to, co někdo ví nebo chce říci, a aby se formuloval úsudek z jeho odpovědí. Tyto odpovědi přirozeně závisí na výkonu paměti, na zkušenosti a schopnostech vyslychané osoby. Ne vždy si uvědomujeme, že výslech vytváří také stimuly, na které vyslychaný reaguje vědomým nebo nevědomým způsobem, a při tom riskuje, že změní původnost svých prohlášení. Proto je všeobecně sdíleno mínění, že spontánní vyprávění je věrnější než svědeckví nebo prohlášení dané při výslechu.¹² Kdo referuje spontánně, vykládá pouze významné rysy a proto jistější rysy toho, co pozoroval, nejisté prvky a vzpomínky zcela mizí nebo jsou odvrženy jako ne příliš jisté. Naopak otázky výslechu nutí k rychlému rozhodnutí, ačkoliv paměťové prvky nedovolují mluvit.

Jestliže je pravda, že spontánní vyprávění je čistší a živější, než sdělení obdržené prostřednictvím výslechu, je také pravda, že spontánní svědeckví nebo prohlášení vystavují riziku, že nebudou úplná (subjekt může zanedbat důležitá fakta), jsou jistě nestejná (subjekt se nechová uniformním způsobem ve svých vysvětleních), a kromě toho jsou často komplikována neúčinnými odbočeními, nadbytečnými detaily, které zatěžují a někdy přímo odvádějí rozhovor mimo. Spontánní vyprávění jen stěží říká vše, co zajímá soudce, zatímco výslech vede svědka nebo stranu, aby dávali odpovědi týkající se otáz-

ky, aby poskytli i konkrétní údaje, aby neodbočovali od tématu; jistým způsobem pobízí i vzpomínky.

Výslech užívá hlavního komunikačního nástroje – jazyka. Poselství je nesené (předáváno) v kódu, a aby mu bylo porozuměno, musí být dekodováno: proto je nutné, aby vysílající i příjemce disponovali stejným kódem, aby komunikace mohla proběhnout bez dvojznačností.

Tradiční teorie směřovaly k tomu, aby daly na první místo rozumový aspekt slovního jazyka. Ve skutečnosti je však emotivní aspekt významný, protože slova jsou něco víc než jen pouhými znameními pro označení pojmů. Navíc každé chování je jazykem: aktivnost nebo neaktivnost, slova nebo mlčení, to vše má hodnotu poselství.

Způsoby výslechu

Způsob vedení výslechu je ponechán na inteligenci, morální integritě a rozvaze soudce.

Výslech se zpravidla koná v sídle soudu, ve vážném prostředí, které již samo o sobě vyvolává myšlenky na soud a eventuelní odsouzení. Pro osobu, která není zvyklá navštěvovat soudní síň a která je snad bázlivá, není setkání s touto skutečností bez těžkostí.

Slavnostnost prostředí je potržena a zvětšena přísahou o vypovídání pravdy, což je požadováno od stran a svědků. Tento akt, jenž vyvolává náboženské a morální city, ponouká k upřímnosti a k přesnosti výpovědi. Slavnostnost přísahy však může ochromit bázlivé jedince, i ty snadno náchylné k emocím ve formě rozpaků, a může ochromovat jejich snahu k paměťovému vybavování si a způsobovat, že si odporují. Osoby více morálně na výši jsou těmi, na které obvykle přísnost a ceremonie přísahy činí dojem; ale osoby málo

vnímavé na morální hodnoty – tedy ti, na něž by se mělo ve skutečnosti naléhat – na takové podněty vůbec nereagují.¹³

Interpersonální vztah, který se uskutečňuje při výslechu, je pouze funkčním vztahem, který je založený na úloze, kterou každý vykonává. Jedná se o vztah asymetrický, to znamená, že osoby, které se ho účastní, nejsou na stejné úrovni. Výslech obsahuje jistou slavnostní formu a nadřazenost vyslychajícího: je to pouze soudce, kdo má autoritu a moc, kdo pokládá otázky, kdo začíná, vede a končí výslech, zatímco strana a svědek, mimo zvláštní případy, musí pouze odpovídat. Už sama skutečnost, že je vyšetřován, vede vypovídajícího do situace poníženosti, která se může změnit ve skutečnou obtíž.

Bývá zdůrazňován vliv, jaký má na každého vyslychaného dojem vyvolaný osobou, která vyslychá (je pravda, že jsou konstatovány rozdíly ve výpovědi před různými soudci).

Poukazuje se na očekávání spjatá s rolí. Takovým termínem se naznačuje to, co si každý z protagonistů slibuje od druhého a co každý myslí, že druhý od něj chce. Neshoda mezi očekávanou úlohou a skutečným chováním přináší těžkost v interpersonálních vztazích. Tyto vztahy mohou být také rušeny strnulostí ve vykonávání vlastní role a ve vnímání role ostatních. Při výslechu je jasná objektivní role soudce, ale svědek nebo strana jej mohou vnímat tolika různými způsoby a slibovat si, že s nimi bude zacházeno jistým způsobem. Jestliže bude očekávání zklamáno, může dojít k uzavření se, mlčení či sotva zadržené agresivitě. Ze své strany může mít soudce pojetí o své roli, o úloze svědka nebo strany, které nepřipouští výhrady nebo odstup, může od vyslychaného očekávat vždy přesné a věcné odpovědi, může naléhat na některé dotazy i

když ten, kdo je před ním, neví nebo nechce odpovědět, může dokázat vlastní mrzutost nebo svou netrpělivost, nedokáže zachytit význam určitých postojů ani si neuvědomí těžkosti způsobené nějakou zvláštní situací, může se chovat stereotypním způsobem.

Výslech se koná na základě otázek. V praxi advokáti poskytují dotazy, ale bude vždy příslušet obezřetnosti a zdravému rozumu soudce, aby je předložil stranám a svědkům v definitivní formě.

Nesmí se zapomenout, že otázky mají za cíl hledat objektivní pravdu a ne manipulovat svědka. Z gramatického hlediska je otázka přímá, když spočívá v nezávislém návrhu (Co se stalo?) nebo nepřímá, když je návrh podřízený a závisející na slovesu (Řekněte, co se stalo.); prostá, když obsahuje pouze jednu věc (Od kdy jste ženatý?); rozlučující, když dává nějakou alternativu (Přijímáte, nebo odmítáte?). Otázky, kterou jsou uvedeny vztazným zájmenem, se nazývají určující (Kdo?, Co?, Jaký?) nebo jsou uvedeny příslovci (Kdy?, Jak?, Proč?, Kde?). Tyto dotazy jsou také nazývány otevřené, protože ponechávají široké pole pro odpověď. Naopak jsou uzavřenými ty dotazy, které staví subjekt před alternativy (Ano, nebo ne?). Podle vlivu, který mají na vyslychaného, se rozlišují sugestivní otázky (když vedou k odpovídání na očekávání toho, kdo vyslychá a jsou to vždy uzavřené, velmi strukturované otázky) a nesugestivní otázky.

Každá otázka představuje nějaký podnět a určuje nějakou reakci, která je schopna měnit pravdivost odpovědi. Podívejme se na nejčastější omyly vzbuzené typem otázky.

Způsob formulace a předložení otázky – tedy pokud se považuje za jisté, že svědek má vědomí o nějaké faktické podrobnosti a žádá

se na něm její objasnění – působí, že vyslýchaný věří, že má povinnost vědět určitou věc a stará by se (z ješitnosti, z pýchy, z obavy neudělat špatný dojem), aby nějakým způsobem odpověděl, spíše než abys byl přesný v odpovědi (Binetova znásilněná paměť). A jestliže neví nebo jestliže pochybuje, tak směřuje k tomu, aby volil to, co je pravděpodobné, nebo k osobnímu hodnocení. Otázky tohoto druhu jsou někdy posíleny výrazy typu: „Není možné, aby neznala tato fakta“, což nejvíce podmiňuje svědka.

Otázka podněcuje jistou bázeň ve vyslýchané osobě, která si myslí, že je zapletená do soudní události nebo, že je souzena špatně. Zde se pak vyskytují tendence mlžit, odbočovat od tématu, souhlasit a ihned odvolávat. Otázky zahrnují jako možnou nějakou pochybnou okolnost, po které by se mělo pátrat (Není pravda, že...): jsou to otázky úskočné, velmi sugestivní, bohužel však často užívané.

Kompromitující otázky jsou ty, které spočívají ve vyložení domnělé okolnosti a v příkazujícím vyzvání k odpovědi „ano“ nebo „ne“, čímž je osoba postavena před dva termíny dilematu. Tímto způsobem se vytrhávají tvrzení nebo popírání, která nejsou ospravedlněna jasnými vzpomínkami, které by bývaly nebyly učiněny spontánně, ale které, když už jednou byly učiněny, jsou drženy z povinnosti souvislosti nebo aby se neupadlo do obvinění falešného svědectví.¹⁴

Když je svědek dotazován, aby mluvil o své znalosti stran sporu a jejich rodin, aby popsal období zasnub a manželského soužití, končí se v praxi tím, že se naléhavě žádá formulace úsudků, spíše než referování o skutečnostech. A úsudek o osobě – kromě schopností pozorovacích a kritických – závisí na úloze

této osoby a na interpersonálním vztahu osobou vytvořeném.

Skutečně rozhodující otázky jsou ty, které nejsou sugestivní, dovolují svědkovi nebo straně, pokud chtějí, aby se vyjádřili jasně a dokončili své myšlenky.

Vyslýchaný při odpovídání na předložené otázky se může ukázat jistý a rozhodný nebo nejistý a pochybující; být stručný nebo rozvláčný; může mluvit souvislým nebo nesouvislým způsobem; plynule nebo útržkovitě; může se skrývat za „nevím“ nebo za „nevzpomínám si“; může mlčet. Různé způsoby mohou odpovídat různým strategiím nebo mohou být důsledkem osobnosti dotazovaného. Ale v každém případě ovlivňují soudce. Často jsme vedeni k tomu, že věnujeme více důvěry jistému svědkovi, který odpovídá ihned a bez váhání nebo který poskytuje početné podrobnosti nebo který mluví správným a patřičným způsobem. Ve skutečnosti toto všechno nemá co dělat s upřímností, závisí to na jiných faktorech: charakteru, kultuře, slovní plynulosti. Naopak by bylo dobré nedůvěřovat upovídáné nebo příliš drzé osobě: čím více je nějaká osoba připravena dát důkaz o svém vědění, tím méně je obecně schopna kvůli své ctižádosti brzdit své přání „ukázat se“. Také mlčení by mělo být analyzováno: není pravda, že kdo mlčí, ten souhlasí, ale ani není pravda, že ten, kdo mlčí, nic neříká. Ticho má sovu výmluvnost, může znamenat tolik věcí: rozpaky, nezájem, odmítání, nepřátelství, ale také očekávání, úctu, úvahu.

Několik rad

Viděli jsme, že výslech se nezřídká stává příležitostí k deformaci svědectví nebo prohlášení, svědectví a prohlášení, která nemohou být studována pouze z hlediska svědka

a strany, ale také z hlediska toho, kdo vyslychá. A přece se často opomíjí psychologické aspekty osoby soudce, který může zaujmout nevhodné postoje, klást otázky mylným způsobem, může být obětí vlastních předsudků nebo nějaké sugesce.

Myslím proto, že je vhodné dát několik rad k tomu, aby se směřovalo k dobrému cíli procesního výslechu, a zmiňuji tedy hlavní pravidla:

- Uvést osobu, která má být vyslychána, do pohody, oddramatizovat situaci nakolik je to možné a dodat subjektu odvalu, když je to nutné. Bázlivé osoby, nejisté nebo ustrašené, vydávají útržkovitá a nepřesná svědectví, odpovídají jednoslabičně, pletou se, vypovídají a odvolávají, protiřečí si; někdy dávají unáhlené a mylné odpovědi, jen aby ukončili výslech. Strach, ostuda a obtíže mohou způsobit citovou záповeď, která obnáší zpomalení tvorby myšlenek a vůle, zabraňuje opětovnému vybavování si vzpomínek, vede k vyslovování nesouvislých projevů a brebtavých slov, svažuje až k mlčení.

- Nevykonávat vlastní úlohu příliš přísně a nenechat se zaplést eventuálními pojistnými opatřeními, která uskutečňuje svědek nebo jedna ze stran.

- Naladit se na mluvu toho, kdo má být vyslychán a klást otázky jednoduše a jasně.

- Když je dáno téma výslechu, je vhodné vyzvat subjekt k tomu, aby vyložil to, co ví ohledně jednoho faktu, jedné situace, jedné osoby, dříve než se na něho obrátíme s přesnými otázkami, které slouží tomu, aby byl dán řád vyprávění nebo aby se obrátila pozornost svědka na okolnosti ne dobře osvětlené. Nechť se nezapomíná, že když jsou stejné otázky opakovány, tak roste počet odpovědí ale také počet omylů.

- Nejrozvláčnější svědkové jsou také nejméně věrohodní: spíše než aby podali svědectví, tak vyprávějí romány.

- Vyhnout se otázkám, které mohou nějakým způsobem ovlivňovat nebo podněcovat osobu.

- Jestliže odpovědi nejsou jasné, ať je osoba přívětivě vyzvána, aby se vyjádřila lépe a aby osvětlila své myšlení. Absolutně se vyhnout zastrašování (Neříkejte lži. Pamatujte, že jste pod přísahou!) a také rozkazovacích pokynů (Odpovídejte přesným způsobem!). Obojí může být použito pouze u svědků, kteří evidentně zamlčují skutečnosti, ale i zde pouze s velkou opatrností.

- Se starými osobami je třeba postupovat opatrně, protože se u nich postupně snižuje přesnost odpovědí a zvyšuje se jejich přesvědčení o jistotě daného prohlášení.

- Je dobré pamatovat, že svědek v dobré víře vypráví, co si myslí, že ví, co považuje za pravdivé, přitom se může jednat o nepravdivou věc; pokud jde o strany, ty vycházejí spíše z toho, jak události prožily, než z reálného průběhu skutečností.

- Není možné plést pravdivé s pravděpodobným. Jsou pravdy považované za lži, protože jsou zvláštní a těžko uvěřitelné a jsou lži, které mají veškeré zdání pravdy, zvláště když jsou řečeny opakovaně a s přesvědčením.

- Ne vždy ten, kdo si během výpovědi protiřečí, má špatný úmysl (mohl se naopak jen splést, snad kvůli konání toho, kdo ho vyslychá), ani nepřítomnost protiřečení není ukazatelem upřímnosti (některá fantastická vyprávění mýtomanů jsou velmi souvislá a promluvy paranoidních osob, přestože vycházejí z pomýlených předpokladů, jsou drženy pevnou logickou).

- Rozlišit popisování faktů od jejich inter-

pretace. Bohužel každý popis obsahuje nějakou interpretaci. Obě dvě strany podporují své důvody a každý svědek je více či méně náchylný podporovat svou vlastní tezi, udělat ze svého svědectví věc více či méně nevědomou přímluvnou prosbu.

- Nezralost vyslychaného je prozrazena emotivní nezdrženlivostí, agresivitou, citovou nestálostí, chybením smyslu pro odpovědnost, stavy nejistoty, hledáním opory a schválení, užitím infantilních technik chování.

- Také je třeba mít na paměti prvky, které vedou k podezření na mýtomanii: dětinskost vyprávění, které se ztrácí ve slepých uličkách zcela opomenutelných podrobností; rozpor mezi vypovězenou verzí svědka a fakty zjištěnými ve vyšetřování; romantické motivy, které zbytnují vyprávění; krasořečnický tón, vzrušený patos a nadměrné gestikulování, které nezřídka doprovázejí vyprávění.

- Poslední poznámka: osud získaných svědectví a prohlášení stran závisí na tom, kdo je přijímá a vyvozuje z nich logické závěry, tedy na soudci. Je nutné nejen umět číst odpovědi s kritickým smyslem a snažit se také vytušit úmysl, který vedl subjekt při svědčení a prohlášení, ale je třeba chránit se stavům, které mohou zkazit úsudek. Některé z nich uvedu.

První je haló efekt, kdy se necháme unést tím, co se ví o osobě toho, kdo svědčí, jeho způsobem chování, špatným nebo dobrým dojmem, který dává, úctou, které se těší. Je třeba se chránit toho, že bychom věnovali slepou důvěru svědkovi, který se jeví věrohodným, a nedůvěřovali dojmům. Normální, bezúhonný a nezištný svědek nevyovídá vždy pravdu, i když říká, že si je jistý svými tvrzeními. Analogický jev se uskutečňuje také, když na základě činů vzniklo určité mínění o

kauze a již je zde myšlenka o tom, jak musely události a fakta proběhnout: bude zde tendence k přijetí snad falešných svědectví, která se shodují s takovou myšlenkou, a k odmítání svědectví, snad pravdivých, která ji popírají. Tento logický omyl vede k tomu, že nacházíme to, co jsme připraveni nalézt (co si slibujeme, že najdeme). Neblahé jsou pak předsudky: například starobylé mínění, podle kterého je žena svědkem málo důvěryhodným. A přece rychlost vnímání, schopnost ocenit detail, jemnost v intuitivním zachycení rysů osoby, dávají ženu na privilegované místo, aby se stala věrnou svědkyní o pravdivých faktech.

Také v chování vyslychajícího mohou nastat dva obranné nevědomé mechanismy: mechanismus ztotožnění s vyšetřovaným a mechanismus projekce. První vede soudce k tomu, že na sebe bere problémy a těžkosti vyslychaného a vede jej k postoji neospravedlnitelné shovívavosti a v horším případě napomáhá empatickému zapletení se, které odnímá jasnost a objektivitu úsudku. Druhý naopak soudce přivádí k tomu, aby soudil druhého podle vzoru vytvořeného k vlastnímu obrazu.

Umění vyslychat je náročným uměním. Psychologie může dát určitou radu. Ale žádné poučení nemůže nikdy nahradit důvtipnou obezřetnost soudce.

Přeložil Lubor Dobeš

Poznámky

* Překlad písemné podoby příspěvku předneseného 29. srpna 2011 na Kurzu aplikovaného kanonického práva v Perugia.

¹ PIUS XII., Allocuzione alla Rota Romana, 2. 10. 1944, in: *Acta Apostolicae Sedis* 36, s. 283.

Opakuji zčásti, co jsem napsal při jiných příležitostech – G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nella cause matrimoniali canonice*, Città del Vaticano 2006, s. 285; TÝŽ, *Considerazioni psicologiche sull'interrogatorio processuale*, in: P. A. BONNET – C. GULIO, *Il giudizio di nullità matrimoniale dopo l'istruzione „Dignitas Connubii“*: Parte terza: la parte dinamica del processo, Città del Vaticano 2008, s. 387.

² A. BADDELEY, *La memoria umana. Teoria e pratica*, Bologna 1992; U. NEISSER – E. WINOGRAND (eds.), *La memoria*, Padova 1994.

³ Pozn. překl.: francouzsky znamená „již viděné“, oficiální termín je *iluze již viděného*.

⁴ O psychologii svědectví srov.: E. MIRA Y LOPEZ, *Manuale di psicologia giuridica*, Firenze 1966, s. 133–156; G. GULOTTA, *Psicologia della testimonianza*, in: G. GULOTTA (ed.), *Trattato di psicologia giudiziaria nel sistema penale*, Milano 1987, s. 493–538; L. de CATALDO NEUBURGER, *Psicologia della testimonianza e prova testimoniale*, Milano 1988; C. L. MUSATTI, *Elementi di psicologia della testimonianza*, Milano 1992; P. CASTELLANI – D. PAJARDI, *La testimonianza*, in: A. QUADRIO (ed.), *Psicologia e problemi giuridici*, Milano 1995, s. 75–90; G. MAZZONI, *Si può crederci ad un testimone? La testimonianza e la trappole della memoria*, Bologna 2003; E. LOTFUS, *Reconstructive memory processes in eyewitness testimony*, in: B. SALES, *The trial process*, New York 1981; C. SCHEINARDI (ed.), *Psicologia e psicopatologia*, Padova 1996.

⁵ A. TAGLIAPIETRA, *Filosofia della bugia*, Milano 2001; L. DE CATALDO NEUBURGER – G. GULOTTA, *Trattato della menzogna e dell'inganno*, Milano 2008; D. CARPO-

NI SCHITTAR, *La menzogna nel processo: non dire falsa testimonianza*, Milano 2004; P. EKMAN, *I volti della menzogna*, Firenze 1989.

⁶ Pozn. překl.: v původním textu použity dva italské výrazy pro lež: *bugia a menzogna*. *Bugia* je povšechný termín, může označovat i lež řečenou žertem.

⁷ U. UNDEUTSCH, *The development of the Statement Validity Analysis*, in: J. C. YUILLE (ed.), *Credibility Assessment*, London 1989; L. DE CATALDO NEUBURGER – G. GULOTTA, cit. d.; C. CASTELFRANCHI – G. POGGI, *Bugie, finzioni, sotterfugi*, Roma 1998.

⁸ L. BINI – T. BAZZI, *Trattato di psichiatria*, sv. II/2, Milano 1967, s. 192.

⁹ L. BATTISTELLI, cit. d., s. 223–224.

¹⁰ R. D. WHITE – R. M. GILLILAND, *I meccanismi di difesa*, Roma 1970; G. TRENTINI, *Il repertorio dei meccanismi di difesa*, in: G. TRENTINI (ed.), *Manuale del colloquio e dell'intervista*, Milano 1980; C. GHIDELLI, *I meccanismi di difesa nella dinamica della personalità*, in: C. Scarpellini (ed.), *Prontuario di psicodiagnostica*, Cosenza 1992.

¹¹ G. GULOTTA, *L'intervista e il colloquio a fini giudiziari*, in: G. GULOTTA (ed.), *Trattato di psicologia*, s. 743; L. de CATALDO NEUBURGER, *Esame e contro esame nel processo penale*, Padova 2000; D. CARPONI SCHITTAR – L. HARVEY CARPONI SCHITTAR, *Modi dell'esame e del contro esame*, Milano 1992; J. J. GARCIA FAILDE, *Criterios psicológicos para la valoración judicial de las declaraciones de los contendientes y de los testigos*, in: *Curso de derecho matrimonial y procesal canónico para profesionales del foro*, sv. IX, Salamanca 1990, s. 387.

¹² E. MIRA Y LOPEZ, *Manuale di psicologia*, s. 141; G. C. NIVOLI – L. LORETTU – M. N. SANNA, *Aspetti di medicina legale rilevanti in psichiatria*, in: G. B. CASSANO a kol. (eds.), *Trattato Italiano di Psichiatria*, sv. III, Milano 2002, s. 3922.

¹³ E. MIRA Y LOPEZ, cit. d., s. 144.

¹⁴ E. TANTI, *Psichiatria forense*, Milano 1911, s. 116.